

←→
A rakamazi tarsolyemez
→←

Füredi Ágnes

TARSOLYOK

Honfoglalás kori tarsolylemez Bodrogvécsről

Az övön függesztve viselt tarsoly mint övtáska ma is kedvelt, praktikus viseleti elem az apróbb személyes tárgyak, értékek tárolására. A kora középkorban sem volt ez másként, a különböző anyagú, díszítésű és kivitelű tarsolyok Eurázsia-szerte használatban voltak, a ruszok-varégok, a bolgárok, a sztyeppe népek, a finnugor nyelvű törzsek, az arabok és a bizánciak körében egyaránt. Mégis, a díszített tarsoly a 10. századi magyarság egyik emblemikus tárgya lett, nemcsak régészeti-művészeti emlékként, hanem a nemzettudat részeként is. Egy-egy lelet előkerülése nem pusztán a régészszakma érzelmesebb tagjai, hanem az érdeklődők számára is emlékeztető ünnep. Eltekintve bármiféle ideologikus megközelítéstől, régészeti leletként vizsgálva e tárgytípust, bátran rácsodálkozhatunk mindarra az egyértelműen kiolvasható vagy csak sejtésként megfogalmazható sokféle információra, amit hordozhat.

A tarsoly igen szorosan kötődik mindannyiunk számára a honfoglalás korának büszke harcosaihoz. Leglátványosabb és ma is közismert dísze volt az előlapot fedő lemez, mely régészeti leletként először árulkodott az övön hordott viseleti elemről.

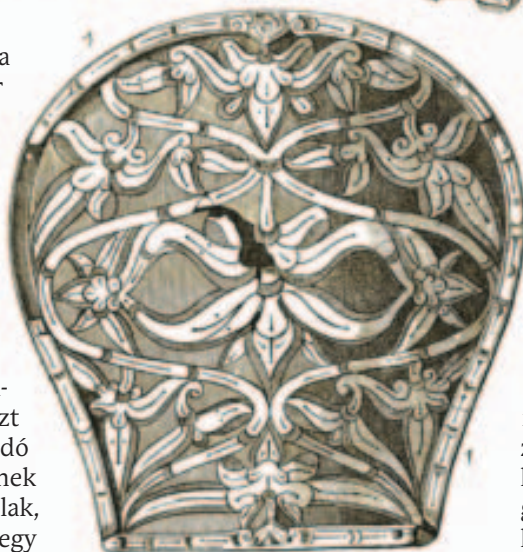
AZ ELSŐ ISMERT PÉLDÁNYOK

Az első ismert példány 1868-ban került elő a ma Szlovákia területén található Galgócon. A feldúlt sírból származó – tehát nem eredeti viseleti helyén megfigyelt – tárgyat a magyar régészet egyik atyja, Rómer Flóris első rövid beszámolójában jó érzékkel hasonlította egy „huszár-tarsoly fődőjéhez”. Később azonban egy hitelesen megfigyelt, ám tévesen értelmezett sírlelet alapján a jellegzetes alakú galgóczi tárgyat „süvegdíszként” határozta meg jó ideig a kutatás. Lehóczky Tivadar ugyanis a szolyvai sírban a koponyán találta meg – hátulsó oldalán nemezmaradványokkal – a díszes lemezt. A furcsa, ám az úttörő kutatók számára meggyőzőnek tűnő „in situ” helyzet talán állatjárat okozta bolygatás következménye volt. Így eshetett meg, hogy több korai kötetben „fejfel lefelé” mutatták be az addig ismert tarsolylemezeket. Ma már persze tudjuk, hogy Rómer Flóris eredeti megnevezése volt a helyes – és az eset kapcsán megtanultuk, hogy a kutató néha jobb, ha a saját szemének sem hisz kritika nélkül.

A tiszabezdédi, aranyozott rézből készült lemez nemcsak mintázatában különleges, hanem abban is, hogy szerencsésen megmaradt a tarsoly bőr előlapja. Ez a lelet már a maga leletösszefüggésében, találgatások nélkül is egyértelművé tette a tárgy rendeltetését. Érdekesség, hogy a bőrlapon megfigyelhető lenyomatok és lyukak alapján valószínűleg eredetileg veretekkel díszítették, és később került rá a díszlemez. A lemez ornamentikája sok fejtorésre adott okot, mivel azon unikális módon egy egyenlő szárú kereszt is megjelenik, indás-leveles, fonódó növényi mintázat közepén, melynek két oldalán egy-egy mitikus állatalak, egy pávasárkány („szenmurv”) és egy

A szolyvai és a tarcali tarsolylemezek rajza Hampel József első összefoglaló kötetében. Érdekesség, hogy a galgóczi lemezt a lelőhely ismertetésénél megfelelő pozícióban közölték hálópalmattás mintázatának elrendezése miatt, de a lemezekről írt összegzésnél már az előző kettővel együtt „fejfel lefelé”.

XCIV. TARCALI 1/2 II.

szárnyas egyszárvú ágaskodik. Az ábrázolás különlegesnek tűnik, azonban a korszak eurázsiai előlelőségeinek körében igen kedvelt, luxuscikknek számító bizánci és keleti textileken, selyemszöveteken gyakran megjelenik ez a kompozíció, beleértve a bizánci kereszt motívumot is.

KELETI KITÉRŐ

Hasonló ábrázolás, két ágaskodó oroszlán által „örzött”, felül szétbomló indás-leveles díszítés látható az oroszországi, veszelovói (Veszelohek tanyáján előkerült) tarsolylemezen. Valószínűleg félreértés következtében e tárgyat gyakran etelközi tarsolylemezként emlegetik, bár valójában a Nyizsnyij–Novgorod és Kazány közti Volga-szakasztól jóval északabbra eső, cseremiszföldi lelőhelye igencsak távol van az Etelközektől azonosított vagy azonosítani vélt területektől. Az oroszországi kutatás által „őscseremiszi”-nek tartott temető egyik jelképes sírjából (áldozati gödréből) került elő a mára már sajnos elveszett lelet – 10. századi, tehát a Kárpát-medencei honfoglalás kori horizonttal egyidejű, ám nem magyar jellegű környezetben. Nem zárható ki etelközi vagy – az időrend miatt – még inkább Kárpát-medencei magyar eredete a tárgynak, ám közvetlen bizonyítékunk nincs erre.

A néhány, régóta ismert keleti tarsolylemez (töredék) a Volga-Káma-vidéken és a Dél-Urálban került elő. Időrendjüket tekintve javarészből a Kárpát-medencei anyaggal párhuzamosak, tehát nem értelmezhetőek a hazai anyag korai előzményeként, és nem köthetőek közvetlenül a magyar etnikumhoz. A tágabb régió korszakunkban a volgai bolgár államhoz vagy befolyási övezetéhez tartozott. A hazai honfoglalás kori régészeti anyagban bőven megtalálhatók azok a volgai bolgár pénzveretek, melyek nagy valószínűséggel kereskedelem útján kerültek ide a távoli Volga-vidékről. Talán az e pénzekkel fizető kereskedők közvetítésének, valamint a korszakban virágzó volgai bolgár fémművességnek köszönhető a 10. századi magyar veretek, tarsolylemezek helyi ízlés szerint újragondolt analógiáinak felbukkanása az említett területeken, nem magyar környezetben.

Tarsolylemez rekonstrukciója a Veszelov-tanya melletti temetőből (Oroszország, nyizsnij-novgorodi terület) (fent)

A Káma-vidéki, halotti félmaszkká alakított tarsolylemez (Oroszország, permi határterület) (lent)

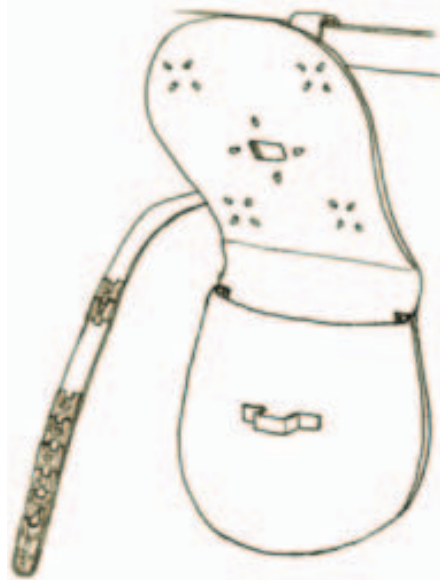

Meglepő, a régészek és érdeklődők figyelmét okkal felkeltő, a távoli Perm környékéről származó új leletről értesülhettünk 2010-ben. Az ismeretlen körülmények között előkerült aranyozott ezüstlemez első ránézésre nagyon ismerős kidolgozása, jellegzetes formájú, motívumai azonban mégis inkább a korabeli Káma-vidéki népek ízlés- és hiedelemvilágát idézik. Az eredetileg talán tarsolylemeznek szánt tárgyat utólagosan halotti félmaszkká alakították. Az ún. félmaszk tulajdonképpen kettévágott arclemez, felső része a szemeket és az orrot, az alsó a szájat és az állat takarta. A nyílások elhelyezése alapján fordítva, íves peremével felfelé helyezték az arcra a lemezdarabokat – véletlen összhangban az említett szolvai és galgói lemezek kezdeti téves meghatározásával.

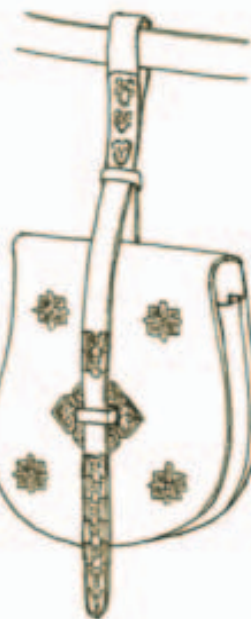
A halotti maszk sírba helyezése jellemző vonása az ősi ugor halottas szokásoknak. A Káma folyó vidékén e népek a 6–9. században az egész arcot elfedő halotti maszkokat, valamint szem- és szájlemezeket is használtak. Később jelentek meg a fél arcmaszkok, majd a 10. századtól az egyre kidolgozottabb, az egész arcot takaró maszkok váltak általánossá. A szokás párhuzama megjelent a 10. századi honfoglaló magyar temetőkben is, hol különböző vereteket, hol kivágott nemesfém lemezeket helyeztek egy-egy esetben a halott szemére-szájára (vagy varrtak a szemérfőre). A rakamazi temetőben kifejezetten erre a célra készített, a szemeknek és a szájnak nyílást hagyó aranylemezeket találtak az egyik sírban. A permi lemez tehát – a sajnálatosan hiányos előkerülési információk ellenére – több ponton is kötődik a hazai honfoglalás kori leletanyaghoz, temetkezési szokásokhoz.

TÜZCSIHOLO ESZKÖZÖK

A keleti kitérő után visszatérve hazánk tarsolylemezeihez, érdemes figyelmünket a magától értetődően tetszetős, sokszor művészi kidolgozása tárgyak mellett a leletkörülményekre fordítani. A galgói lemez előkerülését követő mintegy másfél évszázadban, napjainkig több mint két tucat hasonló tárgy vált ismertté a Kárpát-medencében, melyeknek alig a fele

A veretes tarsolyok szerkezete és záródása

A bugyi-felsőványi aranyozott ezüst tarsolylemez és zárószíjának veretei

Bugyi-Felsővány, 2. sír, a tarsolylemez eredeti helyzetében, a feltárás során (I.). A fedőlappal és veretes zárószíjjal ellátott tarsolyt egykori tulajdonosa öve (II.) jobb oldalán felfüggesztve viselte és benne tartotta tűzkésztségét

származik hiteles feltárásból. A legendássá vált karosi ásatások után több mint két évtizeddel a Pest megyei Bugyi község határában volt lehetőségük a régészeknek – köztük e sorok szerencsés szerzőjének – újra hiteles, szakszerű körülmények között tarsolylemezest sírt feltárni. Az íjával, lovának részleges maradványaival eltemetett harcos sírjában eredeti helyén, a jobb csípő mellett került elő az aranyozott ezüsttötvözetből készült tarsolylemez. Az övön függesztve hordott tarsoly hosszanti élén állva simult egykori gazdája oldalához, s a benne tárolt tűzcsiholó készlet, a jellegzetes alakú csiholóacél és a kovakő is ránk maradt.

A líra alakú csiholó általános 10–11. századi eszköz volt, melyet a kovakő és valószínűleg valamilyen száraz gyújtóanyag, pl. taplógomba egészített ki. A legújabb megfigyeléseknek, a keleti párhuzamoknak és az egyre gyakrabban segítségül hívott természettudományos vizsgálatoknak köszönhetően már a taplógomba tárolására használt kis vascsövecskéket is azonosítani tudjuk. Előfordul, hogy utólag már csak ezen lelet árulkodik az egykori tarsoly, illetve a tűzkésztség jelenlétéről a sírokban. A speciális tárgytypus keleti analógiái az Urál nyugati előteréből ismertek.

A tűzgyújtó eszközök közt ritkábban ugyan, de hazánkban is előfordulnak azok a figurális kialakítású, bronzmarkolatú, de alsó részükön vasból készült, ún. bimetal csiholók, melyek legnagyobb számban szintén a Volga-Káma-Urál régióban és az Ob folyó vidékén élő, finnugor nyelvű népek lakta területeken terjedtek el a 9–11. században. Kisebb számban felbukkan ez a típus a rusz-varég lelőhelyeken, valamint Észak-Európában is.

A kora középkorban a tűzgyújtás önmagában, gyakorlati okokból is felelősségteljes, akár jelképes is váló feladat lehetett. A honfoglalás kori sírleletek tanúsága szerint a tűzgyújtó szerszámokat jellemzően a férfiak hordták – haláluk után is – egyszerű, textilből-bőrből készült vagy veretes-díszlemezest tarsolyukban. Ugyanis a tarsolylemezest mellett természetesen az egyéb módon, például veretekkel díszített tarsolyok is jellegzetes tárgyai a 10. századi magyar kultúrának. Nagy részük a középső záróveretes típusba tartozik, amelynél elsősorban a zárószíjat díszítették veretekkel.

E változat széles körben elterjedt Kelet-Európában – a már említett, Volga-Káma-vidéki és baskíriai területe-

ken, de kisebb számban az Észak-Kaukázusban és Észak-Európában is akadnak párhuzamaik. Ezek a területeken egyéb, fémveretekkel díszített vagy fémpántokkal kiegészített, a tarsolylemezeinktől kissé eltérő alakú és kialakítású tarsolytípusok a gyakoriak. Egyes változatok Kárpát-medencei előfordulására utalnak például a – taplótartóhoz kissé hasonló – vascsövek, pántok, melyek a szerves anyagú tarsolyok merevítésére szolgálhattak. A régészeti kutatás folyamatos fejlődése, a megfelelő párhuzamok megtalálása segíti a hasonló, korábban fel nem ismert leletek jelentőségének, funkciójának megértését.

Vascsöves merevítésű tarsolyok a Volga-Káma-vidékről (fent)
A sárbogárdi 33. sír bőrtarsolyának maradványai és rekonstrukciója (lent)

HONFOGLALÁS KORI TARSOLYLEMEZEK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

1868	Galgóc HLOHOVEC, NAGYSZOMBATI KERÜLET/TRNAVSKÝ KRAJ, SZLOVÁKIA
1870	Szolyva СВАЛЯВА, KÁRPÁTALJA/ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ, UKRAJNA
1894	Tarcal-Rimai dűlő, 4. sír BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE
1896	Tiszabездéd-Harangláb dűlő, 8. sír SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE
1897	Bodrogvécs VĚČ, KASSAI KERÜLET/KOŠICKÝ KRAJ, SZLOVÁKIA
1900	Tuzsér SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE
1910	Dunavecse-Fehéregyháza BÁCS-KISKUN MEGYE
1912	Szolnok-Strázsahalom JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYE
1913	Kenézlő-Fazekaszug, I. temető, 3. sír BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE
1913	Kenézlő-Fazekaszug, I. temető, 14. sír BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE
1920	Eperjeske 2. sír SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE
1920	Eperjeske 3. sír SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE
1927	Kenézlő-Fazekaszug, II. temető, 28. sír BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE
1938	Túrkeve-Ecsegpuszta JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYE
1943	Perbete, 3. sír PRIBETA, NYITRAI KERÜLET/NITRIANSKY KRAJ, SZLOVÁKIA
1945	Tiszaeszlár-Bashalom, I. temető, 10. sír SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE
1956	Bana-Ördögásta-hegy, 1. sír KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYE
1958	Tiszanána-Cseh tanya, 1. sír HEVES MEGYE
1960	Besenyőtelek-Szórhat HEVES MEGYE
1970	Kiskunfélegyháza, Radnóti Miklós utca BÁCS-KISKUN MEGYE
1974	Izsák-Balázspuszta MA FÜLÖPHÁZA, BÁCS-KISKUN MEGYE
1974	Rakamaz-Strázsadomb, A sír SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE
1986	Karos-Eperjesszög, II. temető, 29. sír BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE
1987	Karos-Eperjesszög, II. temető, 52. sír BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE
1998	Báránd HAJDÚ-BIHAR MEGYE
2011	Bugyi-Felsővány, 2. sír PEST MEGYE

A tarsolyok szerves anyagú részleteit többnyire kelet- és észak-európai lelőhelyekről ismerjük, bár néhány esetben hazánkban is előfordulnak szerencsés leletek. A már említett bezdédi bőr előlap mellett figyelemre méltó például a sárbogárdi bőr tarsoly maradvány. A megfelelően restaurált lelet ugyan fémveretekkel nem volt ellátva, azonban kidolgozása, bőrműves díszítése ékes példája a hazánkban kevésbé megfogható, szerves anyagú tarsolyok meglétének és feltételezhető sokszínűségének.

A pompás, aranyozott ezüstlemezsel ékített, a jelek szerint leginkább a Kárpát-medencei magyar előkelőkre jel-

lemző tarsolyoktól a veretekkel díszített, Kelet- és Észak-Európa egyes régióiban is jól ismert példányokon át egészen a régész szemének már gyakran láthatatlan, nemezből, bőrből, textiltől készült darabokig igen változatos, sokak által használt, fontos szerepet bíró tárgyról beszélhetünk. A feltárásokból egyre jobban megismert típusok azonosítása, illetve természetesen a viseleti módok rekonstrukciója mellett nem elhanyagolható az a tény, hogy az újabb kutatások eredményeinek köszönhetően a különféle, hazánkban is használt tarsolytípusok a korai magyar nép vándorlásának, kapcsolatainak tisztázásában is fontos információkkal szolgálhatnak. ♦